

ТЕТЯНА КУЗНЕЦОВА

ІНСТИТУТ СЛАВІСТИКИ УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. КАРЛА ФОН ОСЕЦЬКОГО,
ОЛЬДЕНБУРГ, КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА, КИЇВ, УКРАЇНА
arnautova.tv@gmail.com

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У СІМЕЙНОМУ СПІЛКУВАННІ ДВОМОВНИХ РОДИН: КЕЙСИ З УКРАЇНИ

Ключові слова: фразеологія, сімейне мовлення, двомовні родини, українсько-російський білінгвізм, суржик

Keywords: phraseology, family speech, bilingual families, Ukrainian-russian bilingualism, surzhik

Як відомо, сім'я належить до тих малих соціальних груп, у яких мовленнєве самовираження людини здійснюється з найбільшою свободою та повнотою. Особливо виразно це виявляється при використанні у родинній комунікації стійких виразів, що дозволяють висловити досить широку палітру емоцій і почуттів, надати оцінку певним об'єктам/суб'єктам/діям/явищам, метафорично висловити певну думку або навіть словесно «приголубити» чи, навпаки, «відштовхнути» свого співрозмовника.

Особлива мовна варіативність простежується у спілкуванні білінгвів, які залежно від ситуації спілкування можуть використовувати стійкі вислови з різних мов. Перемикання та змішування кодів, зумовлені певними соціо- та/чи психокультурними факторами, активізують поповнення сімейного фразеологічного словника різноманітними стійкими висловами. Цілком очевидно, що до його складу входять як традиційні, загальноновживані, відомі багатьом мовцям, так й індивідуально-авторські, оказіональні фразеологізми (які, власне, і є суто «домашніми» новотворами, властивими лише певній родині).

У цій статті ми ставимо за мету визначити функціонально-лінгвістичні особливості словника сімейної фразеології (до якого ми відносимо всі стійкі вислови, які використовуються в родинній комунікації) українських родин та виявити основні тенденції його змін після широкомасштабного вторгнення РФ в Україну. Нас будуть цікавити особливості сімейної фразеології тих родин, які активно послуговуються як українською та російською мовами, так і суржиком – змішаними українсько-російським мовленням.

Такий предмет дослідження зумовлений інтересом до вивчення реального живого розмовного мовлення українців, що дозволяє виявити якомога ширшу палітру його специфічних ознак і властивостей, які, як відомо, можуть виходити й за межі певних норм та кодифікацій. Особливо актуальним це вважаємо з огляду на те, що, за слушним зауваженням Лесі Ставицької, тривалий час «в українській культурі мова сприймається не прагматично, як засіб комунікації, а як національний скарб, надзвичайно цінний складник національного надбання. Природно, що за такого сприйняття культивування літературних стандартів набуває особливої ваги. Вивчення української мови такою, якою вона мусить бути, а не такою, якою вона є» (Ставицька 2003). Очевидно, це й наклало відбиток на формування у наукових колах українських лінгвістів традиції оцінювати певні мовні явища, зокрема суржик, з проекцією на норму, визначаючи його як негативне явище (дет. див. про це, наприклад: Масенко 2019; Дзюбишина-Мельник 2010; Бріцин, Саплін, Труб 2011; Явір 2007; Магіяш 2002; Труб 2002). Хоча це суперечить оцінкам самих носіїв суржику, що, наприклад, виявляють у ході аналізу масиву зібраних даних з різних регіонів України Герд Гентшель та Патрик-Ян Целлер (Гентшель, Целлер 2017). Крім того, використання суржикового мовлення не завжди свідчить про брак мовної культури чи незнання стандартизованої української мови носіями. Суржик у мовній практиці освічених людей, які володіють кількома мовами, може виконувати особливу стилістичну роль, завдяки чому невимушене мовлення набуває додаткових іронічних акцентів; саме він (суржик) «підсилює іронічне, сміхове начало, закладене у цій лексиці» (Ставицька 2003).

Методика дослідження. З метою визначення особливостей використання фразеологізмів у сімейному мовленні нами було проведено соціолінгвістичне дослідження мовної поведінки двомовних родин, що мешкають у Сумській області України – північно-східному регіоні, в якому досить виразно виявляється двомовність та суржикомовність¹ багатьох мешканців. Близькість кордону з Росією, тривала за радянських часів русифікація України сприяли

¹ Зокрема Герд Гентшель та Олександр Тараненко у ході аналізу значного масиву соціолінгвістичних даних, зібраних у різних регіонах України, засвідчують, що «чітко вираженими «цитаделями» постійного або частого вживання УРЗМ [українсько-російського змішаного мовлення, тобто суржику. – Авт.] є Дніпропетровська та Сумська області» (Hentschel, Taranenko 2021). Згідно з результатами соціологічного дослідження «Мовно-культурна ідентифікація сумської молоді», проведеного у 2018 р. громадською організацією «Бюро аналізу політики», значна частина молодого покоління визначають суржик мовою повсякденного спілкування: за отриманими даними, це зазначили 55% мешканців Сумської області, 34% – Сум та 67% – Сумського району (МКІСМ).

активному функціонуванню російської мови в цьому регіоні. Тому в нашому дослідженні виявлено значну частину україномовних, російськомовних та суржикомовних фразеологічних одиниць.

Основним методом дослідження було обрано анкетування 100 мешканців Сумської області у 1997 (під час дослідження особливостей мовної поведінки білінгвальних родин, що проживають в Україні²) та 2023 роках. Анкета складалася з двох частин: соціологічної та власне лінгвістичної. Перша частина стосувалася визначення місця проживання, рідної мови, віку, рівня освіти мовців, друга – безпосередньо лінгвістичних особливостей сімейного мовлення. Зокрема, інформантам ставилися питання щодо висловів, які вони використовують у своїй родині у різних ситуаціях спілкування (привітання, прощання, вираження подяки, зауваження, прохання тощо), для вираження негативних та позитивних емоцій і почуттів.

Інформантами нашого дослідження були люди різного віку, з різним рівнем освіти, які мешкають у різних за величиною населених пунктах (обласний центр – районний центр – селище) й володіють українською, російською мовами та суржиком. Порівняльний аналіз проведено на матеріалі, зібраному у 1997 та 2023 рр. серед мешканців Сумської області, зокрема в його обласному центрі – місті Суми, районному центрі – місті Конотоп та селищі Степанівка.

Для підвищення достовірності даних використовувалися й інші методи дослідження, зокрема метод включеного спостереження за невимушеним мовленням знайомих нам респондентів, запис їхнього спонтанного мовлення. До аналізу також долучалися записи інтерв'ю мешканців Сумської області, зібрані у ході реалізації проекту Інститутом славістики Ольденбурзького університету протягом 2014–2019 років³.

Результати дослідження

Аналіз зібраного матеріалу дозволяє виокремити у складі сімейної фразеології кілька різновидів, а саме: узуальні (зафіксовані у фразеологічних словниках української та російської мов), трансформовані нормативні, okazionalni (власне авторські) фразеологізми та прецедентні тексти. Розглянемо кожну

² Результати цього дослідження представлено в дисертації Тетяни Кузнецової (Кузнецова 1999).

³ Варіативність і стабільність у змішаному субстандарті в широкому і стабільному в часі мовному контакті: українсько–російське змішане мовлення в Україні (2014–2019) при підтримці Фонду Ф. Тиссена (Fritz-Thyssen-Stiftung), № 10.14.1.066.

групу більш детально й прослідкуємо їх функціонально-лінгвістичні особливості у різні періоди проведеного дослідження.

Нормативні фразеологізми

Нормативні фразеологізми, за нашими даними, представляють найбільш стійку групу висловів, що знаходить свій вияв у родинній комунікації як у 1997, так і 2023 роках. Вони представлені україномовними та російськомовними ідіомами розмовного характеру, які властиві насамперед мовленню старшого та середнього покоління. Найчастіше серед них використовуються вислови з негативно-оцінним значенням, які виражають обурення, розпач, образу, зауваження на зразок (укр.) *ні в тин ні в ворота, як горохом об стінку, накрився мідним тазом, на нервах грати, не мороч мені голову, тю на тебе, обоє рябоє, жаба душить*; (рос.) *пуп земли, хоть кол на голове теши, ни в зуб ногой, сидеть на шее, сойти с ума, в пух и прах, пальцы веером*.

Негативно-оцінні вислови у сімейній комунікації досить часто виявляють виразну жартівливу тональність, завдяки чому навіть емоційно-знижений дискурс (у неконфліктній родинній комунікації) набуває пом'якшеної оцінки. Так звана позитивна вульгарність проявляється при вираженні іронічно-сатиричного або негативно-оцінного ставлення до певних ситуацій, осіб, вираження зауваження, незадоволення тощо. При цьому досить часто актуалізуються моделі сміхової поведінки, що й сприяє пом'якшенню негативної оцінки в цілому. Пор.: *ох і Бідося* ('нещасний'), *Як пес навсидячки* ('про людину малого зросту'), *Барбі на пенсії* ('про жінку старшого віку, яка постійно молодиться'), *Мале, худе і кашляє* ('оцінна характеристика людини невеликого зросту, хворобливої, яка не може самостійно нічого зробити'), *Туман вісімнадцятий* ('дурнуватий'), *Чого ти товчешся, як Студебекер* ('про людину, яка повільно виконує щось'), *Делікатна, як хранцузький пес* ('про делікатну, панську людину'), *вивихнутий на всю голову* ('про нерозумну людину').

Жартівлива тональність соціально рівного сімейного спілкування досить часто формується й завдяки використанню окремих запозичених слів, пародіюванню тієї чи іншої вимови, що виявляють й інші дослідники. Зокрема Флорій Бацевич у ході дослідження мовної поведінки своєї матері простежує, що в побутовому україномовному мовленні з метою створення жартівливої тональності спілкування з дітьми та онуками респондентка вживала деякі гебраїзми: а) запитальні слова-речення: *Варум? Вус?* б) вигуки: *Вей змір! Вай мір!* в) відмови: *Не мороч мені медибейцили! Не мороч мені тухес!* г) накази: *шпіль Мойши* ('роби щось швидше'); г) вислови жартівливо-негативної прагматики: *Витворяти ферцемфідели* ('робити щось недоречно-смішне') (Бацевич 2014).

Як бачимо, доброзичлива атмосфера сімейного спілкування у своєму арсеналі комунікативних засобів активізує евфемізацію, яка сприяє пом'якшенню негативних оцінок, формуванню жартівливо-іронічних відтінків мовлення⁴.

Виразно образливі, лайливі фразеологізми не були виявлені у ході нашого дослідження (що, очевидно, можна пояснити насамперед ситуацією спілкування, стосунками мовців у сім'ї, специфікою обраної вибірки та методів дослідження), проте нами встановлено досить високу частотність у мовній практиці багатьох українських родин використання українських фразеологізмів з ключовим словом *дупа* та похідними від нього словами, які виражають найрізноманітнішу палітру оцінок та значень. Найчастіше ці вислови використовуються для вираження незадоволення, обурення, зауваження, оцінки негативних характеристик чи дій людини. Порівняйте: у значенні 'неякісно виконана робота' використовуються фразеологізми *Срала, мазала, ліпила, Через сраку зроблено*, 'нерозумна людина' – *Дурна по саму сраку*, 'нетерпляча людина' – *Загорілось в сраці гівно*, 'не потрібно' – *До сраки тії маки*, 'негативна оцінка ситуації' – *Повна жопа, Оце вже буде жопа*, для вираження небажання співпрацювати з певною людиною – *Я б з ним навіть на одному полі срать не сіла*, для висловлення зауваження – *Сидіть на жопі рівно*, погроза – *Давно дупу милом не натирали*.

Інокли зазначені ключові слова використовуються для вираження подиву (*Всраться і не жити*), дружнього ставлення до особи (*Моє ти жопенятко / дупенятко; Моя ти жопа / жоця / жопуся*), що свідчить про їх амбівалентну емотивність, яка, як відомо, може проявлятися й при використанні навіть лайливих слів (коли вони набувають позитивно-оцінного значення), оскільки, за слушним зауваженням Гайнца Кьопера, «з лайливого слова можна зробити вибухівку, а можна перетворити на цукерку в яскравій обгортці» (Kürper 1966: 10). В принципі, така ситуація може проявлятися при використанні будь-яких (навіть емоційно нейтральних) мовних одиниць, які можуть набувати виразного емоційного забарвлення у відповідних ситуаціях спілкування. З цього приводу Оксана Гаврилів (Гаврилів 2005) наводить приклад кумедної ситуації, коли один студент посперечався зі своїми приятелями, що лягатиметься з базарною перекупкою і робитиме це довше, ніж вона, відома своїми вміннями лягати. Після того, як обидва комуніканти вичерпали свої запаси звичних лайливих слів, студент продовжив тираду: «Ти альфа, ти бета,

⁴ Взагалі евфемізація може виконувати різноманітні функції, серед яких виокремлюють: 1) магічно-забобонну, зумовлену вірою в мовну магію; 2) криптологічно-маскувальну, наприклад, у злодійському жаргоні, мові медиків, у мові військових; 3) політико-ідеологічну; 4) пом'якшувально-меліоративну та 5) жартівливо-іронічну (УМЕ: 168–169).

ти гамма...». І таким чином перерахував весь грецький алфавіт, а перекупці довелось здатися (Гаврилів 2005: 12–13).

Досить виразну оцінність у сімейній комунікації виявляють окремі регіональні вислови, що мають власні специфічні особливості (наприклад, певну вимову, або специфічне значення, прив'язаність до певних місцевих реалій тощо). Так, у родині, в якій батько народився і виріс в Одесі, досить активно вживаються одесизми на зразок: (укр.) *пора шабашисть* ('відпочивати'), (суржик) *йде як по Дерібасовській* ('повільно'). В іншій сім'ї використовуються вислови, які активно вживала бабуся-одеситка: (рос.) *И шо вы говорите, не делай мне нервы, не делай мне беременную голову, Посмотри на Дюка с люка* ('іди геть'), *кисло в чубчик* ('все одно'). Львівськими фразеологізмами виявилися *та йой⁵*, *тиць-пердиць по-рускі здрасті*, *почала крутити юра⁶*, *дурний як сало без хліба*, *не відразу Львів збудовано*, *стукнений в мозок*, *за бабці Австрії*.

Оскільки Сумська область є виразним суржикомовним регіоном, то у багатьох родинах досить активно виявляється використання суржикомовних фразеологізмів. Найчастіше, це стійкі вислови, що використовуються у ролі вигуків або емотивів, за допомогою яких виявляється ставлення мовця до ситуації / суб'єкта / дій тощо. Наприклад: *да ти шо!*, *ну його!*, *ой, Божечкі, шо попало*, *по ходу дела*, *по-любому*; *і ухом не веде* (замість нормативного (укр.) *і вухом не веде* – 'не реагувати'); *сила є – ума не нада* (замість (рос.) *сила есть, ума не нада* – 'несхвально реагувати на чийсь вчинки'); *без копійки в кармані* (замість (рос.) *без копейки в кармане* – 'бідний, без грошей'); *з мозгами не друже* (замість (рос.) *с мозгами не дружит* – 'дурний').

За словами деяких респондентів, які використовують ці й подібні суржикомовні фразеологізми поряд з україномовними та російськомовними, «саме суржик робить висловлення смачним, виразним, зрозумілим»; «ось так сказав – і не виникає ні у кого ніяких питань», що засвідчує особливий стилістичний потенціал цього мовного субкоду.

⁵ Сполука *та йой* вважається однією з характерних типово львівських прикмет, з якої, за словами Юрія Винничука, львів'янин міг починати майже кожне речення. Тому-то мешканців Львова називали "тайойками" (Винничук 2006).

⁶ *Крутити юра* – 1. обдурювати, обманювати, 2. удавати такого, який нічого не розуміє, не знає; вдавати дурника (Хобзей, Сімович, Ястремська, Дидик-Меуш 2012: 649).

Трансформовані фразеологізми

Значна частина нормативних фразеологізмів у сімейному спілкуванні зазнає певної структурної (насамперед еліптичного використання – коли мовець пропускає ту чи іншу складову частину виразу, чи заміни одного з компонентів зафіксованого в словниках фразеологічного звороту) або семантичної трансформації.

Еліптичне використання фразеологізмів можна пояснити невимушеним характером сімейної комунікації та тенденцією до економії мовлення, завдяки чому скорочується все, що можна скоротити. Тому в сімейному спілкуванні часто можна зустріти вирази типу (укр.) *ляпати* (замість нормативного *ляпати язиком*, що використовується в значенні ‘говорити що-небудь нерозумне, недоречне, нецікаве’ (ФСУМ: 457), *обламати* (замість нормативного фразеологізму *обламати руки*, що означає ‘припинити чий-небудь небажані дії, вчинки; приборкати когось’ (ФСУМ: 569), *цвірінькати* (замість нормативного *цвірінькати в очі* – ‘дорікати кому-небудь чимсь’ (ФСУМ: 813).

Шляхом заміни одного з компонентів фразеологізму іншим словом утворилися такі стійкі словосполучення, як *в одну секунду*, що означає ‘зараз же, дуже швидко, миттю’ (замість нормативного *в одну хвилину* (ФСУМ: 927), *від крапки до крапки*, що використовується в значенні ‘все підряд, від початку до кінця вивчити, прочитати тощо’ (словник реєструє *від дошки до дошки* та синонімічні йому *від а до я*, *від а до зет* (ФСУМ: 267), *брати ноги в руки* зі значенням ‘швидко тікати, бігти, йти’ (замість нормативного *брати ноги на плечі* (ФСУМ: 58), *як нова копійка* (замість *сяяти новою копійкою* – ‘виділятися привабливим виглядом’). Замість традиційних фразеологізмів російської мови *носиться как дурень с писаной торбой* (ФСРЛЯ I: 335), *от головы до пят* (ФСРЛЯ II: 120), *сделать из мухи слона* (ФСРЛЯ II: 131) мовці відповідно використовують (суржик) *носиться як дурень зі ступой*, (рос.) *от ушей до пят*, *сделать из мухи мамонта*. Таке «оновлення» фразеологічних зворотів може бути зумовлене як спонтанним характером сімейної комунікації, так і прагненням мовців зробити вислів семантично більш містким та образним.

Особливо цікава структурна трансформація простежується у фразеологізмах з дитячого мовлення, коли дитина створює власний вислів, змінюючи структурний склад з різноманітних причин (не розуміє окремих елементів; вважає за необхідність додати той елемент, який стосується предмета розмови тощо)⁷, внаслідок чого створюються жартівливі вирази на зразок: *біжить з усіх лап* (про kota, що швидко біжить; утворено від фразеологізму *біжить*

⁷ Детальний аналіз про специфіку дитячих висловів див., наприклад: (Цейтлин 2010; Цейтлин 2000).

з усіх ніг); *робота клеїться* ('все виходить', очевидно, утворено як антонім до фразеологізму (рос.) *дело не клеится*, що означає 'нічого не виходить'), (рос.) *летать в облаках* (замість *витать в облаках*) тощо.

Семантичні трансформації фразеологізмів виявляються в розширенні значення та його зсуву. Розширення семантичного змісту, що відбувається насамперед завдяки переосмисленню виразу, спостерігається, наприклад, у стійкій конструкції типу *спустить шкіру*, що вживається мовцями в значенні 'будь-яке покарання', фразеологічний словник її тлумачить як 'наказати розгами, плетью; выпороть, высечь' (ФСРЯ: 449). Використання фразеологізмів (укр.) *повертатися до життя* в значенні 'бути знову в гарному настрої', *зігнути в дугу* – '1) втомитися; 2) захворіти', *розпускати губу* – 'сподіватися', (рос.) *в натуре* – 'насправді', *надутый пузырь* – 'людина, яка образилася на навколишніх' засвідчує зсув семантичного змісту фразеологічних одиниць. Пор.: «Фразеологічний словник української мови» стійку конструкцію *повертатися до життя* тлумачить як 'ставати знову здоровим' (ФСУМ: 653), *зігнути в дугу* – 'плазувати перед кимсь, виявляти покірність, запобігати перед ким-небудь' (ФСУМ: 176), *розпускати губу* – '1. Не стримуватися в розмові, говорити багато зайвого, неприємного; 2. Плакати; 3. Піддаватися сентиментальному настрою, розгулюватися' (ФСУМ: 756); (рос.) *в натуре* традиційно означає 'нагишом, без одягу' (ФСРЯ: 269), *надутый пузырь* – 'о человеке, создавшем себе преувеличенно хорошую репутацию, которой он совсем не соответствует' (ФСРЛЯ I: 105). Семантична трансформація стійких словосполучень, очевидно, зумовлена особливостями сприйняття конкретного виразу мовцями.

Оказіональні фразеологізми

Найбільш виразною ознакою родинного мовлення можна визнати наявність суто сімейних слів та виразів – тих мовних одиниць, які використовують при спілкуванні лише члени певної сім'ї. Як правило, це улюблені родинні фрази й жарти, сімейні індивідуально-авторські новотвори, які можна визнати маркерами «своїх», використання яких, за влучним зауваженням Жана-Поля Сартра⁸, дозволяє «відчути себе спільниками» (Сартр 2016: 31).

⁸ Ж.-П. Сартр у своїй автобіографічній книзі «Слова» з цього приводу зазначає: «У нас виникли власні міфи, слівця, улюблені жарти. ...Ми завели манеру сповіщати один одного в епічному стилі про найдрібніші події, що траплялися з нами. Ми говорили про себе в третій особі множини. Ми чекали автобуса, він проїжджав повз, не

Їх поява у родинному спілкуванні зумовлена перш за все неофіційними стосунками співрозмовників та відповідним рівнем їх освіченості, комунікативної компетенції, схильністю до мовотворчості тощо. Як відомо, явища мовної гри найбільш поширені в мовленні людей з високим рівнем культури, які володіють мовою в усій її різноманітності. Граючи словом, вони можуть жартувати, іронізувати, більш точно й виразно висловлювати свої почуття. За словами Тетяни Космеда, «сучасне вишукане мовлення проектується на вишукану мовну особистість, яку номінують «мовним гурманом»: така мовна особистість прагне до вияву лінгвокреативності, репрезентації не лише актуальної інформації, але й до вираження своїх почуттів і емоцій, моделювання й сприйняття мовної гри, карнавалізації мовлення; вона здатна конструювати й інтерпретувати, дешифрувати приховані глибинні смисли. Сучасний мовець прагне сприймати гумор, сатиру, іронію й сарказм, його приваблюють тексти, густо насичені образними засобами, системою тропів і фігур, що аплікуюються, накладаються, виражаючи різні аксіологічні параметри, емоційність й експресивність, відповідні оригінальні асоціації, непередбачувані мовні загадки, оказіональні форми, мотивоване порушення норми, розмаїття інтертекстуальних породжень і под.» (Космеда 2014: 4).

Мовотворчість сімейного спілкування найчастіше проявляється при формуванні домашніх оказіональних слів та виразів. Намагаючись пожвавити спілкування, одні респонденти переосмислюють наявні в мові вільні або усталені словосполучення, як-от: (укр.) *бульбу дме* – ‘спити’, *трясти животом* – ‘сміятися’, (рос.) *снижай давление* – ‘заспокійся’, *носовой отсек* – ‘ніс’, (суржик) *прополоскать кишечки* – ‘пити чай’ тощо. Інші – утворюють зовсім нові стійкі конструкції типу (укр.) *іди в січку* (‘не заважай’), *йди ліс білити* (‘йди геть’), (рос.) *пуша в дынях* (‘товста людина в облягаючому одязі’), *снижай давление* (‘заспокійся’), (суржик) *слухать подушку* (‘спати’), *душить диван* (‘довго спати’), *смейся в тюбик*, *іди йожиків пасти*, *йди тайгу плесосить* (‘не заважай’), *все пучком* (‘гарні справи’).

Особливим прийомом поповнення сімейного словника є вживання висловів із дитячого мовлення, яке, як відомо, містить різноманітні оригінальні новоутворення, не відомі кодифікованій мові дорослих. Виявлені нами «дитячі» фрази представлені насамперед явищами еколяції (фонетично деформованими варіантами загальновідомих мовних одиниць) та власне оказіональними новоутвореннями, процес формування яких здебільшого визначається дещо іншими, ніж у дорослих, механізмами словотворення⁹. Це вирази на зразок:

зупиняючись, тоді один з нас виголошував: «Земля здригнулася від їхніх прокльонів, посланих небесам», – і ми реготали» (Сартр 2016: 31).

⁹ Див. про це: (Цейтлин 2000: 167–178; Цейтлин 2010).

(рос.) *какая ты неразрешительная*, (рос.) *моя ты жукашечка*, (укр.) *мос ти сонценятко*, (укр./рос.) *моя ти либка* (замість *рибка*).

Деякі виявлені нами сімейні оказіоналізми були сформовані в результаті кількох процесів. Так, наприклад, слово *дзьвобик* (з вислова *любий наш дзьвобик*), очевидно, утворено шляхом фонетичної деформації загальновідомої української лексеми *дзьобик*. Як зазначили інформанти, в сім'ї ця одиниця використовується при ласкавому звертанні до дитини (очевидно, замість відомого *ти моя пташечка*), що дає підстави говорити про метафоричний перенос назви пташки на дитину (за ознакою «маленький»). У свою чергу, найменування пташки (*дзьобик*) утворилося на основі метонімії – переносу назви за суміжністю. Отже, сімейне слово *дзьвобик* утворилося в результаті взаємодії трьох процесів – метонімізації, метафоризації та фонетичної деформації.

Власне сімейних оказіоналізмів у нашому дослідженні було зафіксовано небагато, що, можливо, й закономірно, адже, як відзначав Лев Щерба, «людина в процесі повсякденного спілкування не має часу для особливої мовотворчості, і вона в переважній більшості випадків користується готовими фразами» (Щерба 1957: 131).

Прецедентні тексти

Значну частину «сімейних» фразеологізмів становлять саме «готові фрази», що відтворюють так звані прецедентні тексти. Основними їх джерелами поповнення в родинній комунікації є радянський кінематограф, естрада, дитячий фольклор, література та реклама. Конкретний вислів, запозичений із тих чи інших джерел, переосмислюється, узагальнюється, абстрагується і включається до фонду «сімейних виразів», використовуючись без покликань на джерело. При цьому простежується тенденція «змішування» улюблених фраз різних поколінь: так, «дитячі» тексти активно вживає старше й середнє покоління, цитати із «серйозних» літературних джерел інколи простежуються в мовленні дітей.

Звичайно, у кожній родині існує свій «словничок» прецедентних феноменів. Проте серед них можемо виділити низку шаблонних фраз, які мають місце практично у кожній родині (які, як правило, «закріплені» у мовній практиці певного покоління).

Так, для старшого й середнього покоління властиве активне використання висловів–цитат із радянського дискурсу – радянських кінофільмів, естрадних пісень, телепередач. Закріпленість цих висловів у мовленні респондентів цієї вікової групи забезпечена досить активною популяризацією в радянські часи російськомовної маскультури, її домінуванням у теле– та радіофері.

Відомо, що не одне десятиріччя на всіх центральних каналах Радянського Союзу традиційно транслювали у передноворічну ніч показ кінофільму «Іронія долі, або з легким паром», майже щомісяця на різних телевізійних каналах транслювали радянські комедійні фільми на зразок «Операція І та інші пригоди Шурика», «Іван Васильович змінює професію» тощо, які неодноразово переглядала багатомільйонна аудиторія, запам'ятовуючи найбільш яскраві вислови улюблених героїв. Це фрази на зразок: *Жизнь – это лотерея!*, *Интеллектом явно не изуродован* (із художнього фільму «Москва слезам не верит»), *В бой идут одни старики!*, *Арфы нет, возьмите бубен* («В бой идут одни старики»), *Какая гадость эта ваша заливная рыба!*, *У нас с друзьями традиция такая* («Іронія судьбы или с лёгким паром»), *Хочется рвать и метать, рвать и метать!*, *Альо, гараж!* («Волга-Волга»), *Надо, Федя, надо!* («Операція Ї і другіє приключення Шурика»), *Хорошо сидим* («Старый Новый год»), *Это я удачно зашёл* («Іван Васильевич меняет профессию»), *Да я пешком постою* («Міміно»).

У деяких сім'ях російськомовні цитати досить часто перефразовуються на суржик, що, на думку респондентів, надає висловлюванню більш виразної жартівливості: *Щас як дам больно!* (замість (рос.) *Сейчас как дам больно* («Пригоди Бурагіно»), *Муля, не нервируй мене!* (замість (рос.) *Муля, не нервируй меня!* («Підкидьок»), *І чьо я в тебе такий влюбльонний?* (замість (рос.) *И почему я в тебя такой влюбленный?* («Весілля в Малинівці»).

Радянська естрада теж виявилася активним джерелом поповнення сімейної фразеології. Найактивніше у родинній комунікації використовуються пісенні фрази з репертуару популярних свого часу радянських співаків – Леоніда Утьосова, Алли Пугачової, Лайми Вайкуле, Лариси Доліної, Альони Апіної тощо: *То ли ещё будет!*, *Ещё не вечер!*, *Постой, паровоз, не стучите, колёса!*, *А нам всё равно!*, *Все хорошо, прекрасная маркиза!*, *Не гони лошадей!*, *Главней всего – погода в доме*, *Я его слепила из того, что было* та ін.

Саме ця група сімейних фразеологізмів (прецедентні тексти з радянських кінофільмів та радянської естради) виявилася найбільш «рухомою» в часі: у 1997 р. вона досить виразно виявляється у сімейній комунікації старшого та середнього покоління, у 2023 р. – фіксуємо лише деякі з них у мовній практиці респондентів старшого віку. Таким чином простежується поступове витіснення радянського дискурсу з мовної практики сучасних родин, що пов'язано як зі зміною поколінь (появою тих, кому ці тексти вже не знайомі), так і безпосередніми змінами у соціокультурному просторі.

Сучасна молодь серед прецедентних текстів найактивніше використовує цитати із літературних джерел та сучасної естради. При чому сьогодні виокремлюється тенденція активного використання україномовних цитат (що не простежувалося у ході дослідження в 1997 році). Як правило, це вислови

з творів української літератури, сучасних українських телевізійних передач, українських пісень сучасних виконавців, як-от: *Всякому городу нрав і права* (Григорій Сковорода), *зла Юнона, суча дочка, розкудкудакалась, як квочка* (Іван Котляревський), *Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя* (Тарас Шевченко), *Бо хто за що, а ми за незалежність* (Ліна Костенко), *Мова зникає, коли нею не говорять про любов* (Сергій Жадан), *Вона прийшла непрохана й неждана* (Василь Симоненко), *Хіба мама винувата, що дитина дурнувата* (Верка Сердючка); *Разом нас багато, нас не подолати* (гурт «Гринджоли»), *А я просто українка, україночка* (Оксана Білозір), *Вставай, мила моя, вставай; Я не здамся без бою* (Святослав Вакарчук), *Зранку до ночі бачу твої очі* (Олександр Пономарьов).

Старше та середнє покоління сьогодні теж долучається до цитування україномовних літературних джерел (на відміну від ситуації, виявленої у 1997 р., коли ми фіксували активне цитування текстів із російської літератури: *Счастливые часов не наблюдают* (Олександр Грибосєдов), *Не хочу учитися, а хочу жениться* (Денис Фонвізін), *Я тогда моложе, Я лучше, кажется, была* (Олександр Пушкін), *Вам одеваться было лень, и было лень вставать из кресел* (Марина Цветаєва), *Жди меня, и я вернусь* (Костянтин Симонов). Сьогодні найбільш цитованими виявляються тексти Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Василя Симоненка, Ліни Костенко: *Еней був парубок моторний і хлопець хоч куди козак* (Іван Котляревський), *Кохайтеся ж, чорнобріві, та не з москалями* (Тарас Шевченко), *Ти знаси, що ти – Людина, Ти знаси про це чи ні?* (Василь Симоненко), *Така любов буває раз в ніколи* (Ліна Костенко).

Статус «сімейних», які властиві мовленню різних поколінь, найчастіше набувають прецедентні тексти з дитинства – вислови, запозичені з казок, дитячих пісень, дитячої літератури, мультфільмів тощо. За слушним зауваженням Галини Сюті (Сюта 2020), «вростаючи» в пам'ять і в мовну свідомість, вони надалі відтворюються як експресивно марковані засоби вторинної номінації» (Сюта 2020: 20). Крім того, у сімейній комунікації вони досить активно використовуються для вираження позитивних емоцій та почуттів. За словами респондентів, ці вислови «*прижилися*» у родинній комунікації завдяки їх *жартівливості, позитивній оцінності; тому що вони несуть добро*.

Так, з казок до сімейної комунікації запозичено вислови *Я тобі в пригоді стану* («Яйце–райце»); *Хто, хто в хатинці живе?* («Звірі в хатинці»), *Бігла через місточок – ухопили кленовий листочок* («Коза–Дереза»); з літературних творів – *Білі мухи налетіли* (Максим Рильський), *хлопчик Помагай* (Платон Воронько), *чи живі, чи здорові всі родичі гарбузові?* (Олена Пчілка); з мультиплікаційних фільмів – (укр.) *І де тут слоненя?*, (укр.) *Так це ж моя пісенька!* («Як Петрик П'яточкин слоненят рахував»), (укр.) *Щоб усі боялись*,

щоб не насміхались («Капітошка»), (рос.) *Не в пирогах счастье* («Карлсон, який живе на даху»), (рос.) *Друзья, давайте жить дружно!* («День народження kota Леопольда»), (рос.) *Позор джунглей!*, (суржик) *Хто куди, а ми – к зайцям!* («Новорічна казка»), (суржик) *Куда йдемо ми з Пятачком?* («Вінні Пух»), (суржик) *Шо, опять?* («Жив був пес»).

Можна зазначити, що ці й подібні «вислови із дитинства» у мовленні дорослих та дітей формують спільний мовно-культурний (можливо, навіть ментальний) простір сім'ї, що виявляє спільні символи, образи, цінності, який об'єднує їх не лише в просторі, а й часі.

«Воєнна» фразеологія

З 2022 р. в сімейній комунікації значне місце зайняла так звана «воєнна фразеологія», поява якої зумовлена широкомасштабним вторгненням росії в Україну. Активне тиражування мемів, стійких висловів, які описують життя України на фронті і в тилу, що висміюють ворога, троять владу країни-агресорки, виражають емоції простих українців, досить швидко ввійшли в активний вжиток багатьох родин. При цьому в родинній комунікації ці вислови набувають нових значень, що свідчить про їх семантичну трансформацію у мовленнєвій практиці.

Так, наприклад, *Доброго вечора, ми з України*¹⁰ у сімейному мовленні використовується водночас для привітання і нагадування про себе, вираження власної проукраїнської позиції.

Для висловлення негативного ставлення до певних осіб і навіть шкідників–гризунів (жуків на городі чи в саду) у деяких сім'ях використовуються вислови *Геть з України, москаль некрасивий!*¹¹ або *Йди за руським кораблем*¹², *Все чікі-пкі, б'єм русню*¹³.

¹⁰ Це вислів голови Миколаївської обласної військової адміністрації Віталія Кіма, який з перших днів повномасштабного вторгнення росії в Україну регулярно записував короткі відеозвернення до українців про ситуацію в області та країні в цілому, які починав привітанням «Добрий ранок (день, вечір), ми з України». Саме завдяки йому вислів «Добрий вечір, ми з України» став вірусним й почав активно використовуватися як умовний символ нескореності, стійкості українців.

¹¹ Це фраза запозичена з виступу шоумена Андрія Данилка ще у 2004 році, яка набула нового звучання у 2022 році завдяки її використанню в музичних треках.

¹² Автором вислову *руській корабль, йди на...* є прикордонник Роман Грибов, який таким чином відповів російським загарбникам на пропозицію скласти зброю під час битви за острів Зміїний 24 лютого 2022 р. Ці слова миттєво поширилися серед широкої аудиторії й стали активно використовуватися як у повсякденному спілкуванні, так і в публічному просторі.

¹³ Так відповідали воїни «Азовсталі» на запитання рідних про те, як вони.

Суржикомовний вислів *Боже, яке кончсє!*¹⁴, запозичений із телеграм-каналу блогера Олексія Дурнева, де він висміює росіян, досить активно використовується для негативної оцінки певної людини.

У значенні «недолугий» вживається вислів *Аналогов нет*, яким російські пропагандисти вихваляли воєнну промисловість РФ, а українські військові характеризують російську застарілу чи саморобну техніку.

Цей день настав! (фраза волонтера й громадського діяча Сергія Притули, який у свій день народження таким чином анонсував збір коштів на купівлю для ЗСУ байрактарів) використовується як констатація початку виконання важливих справ.

Висновки

Отже, родинна комунікація як лакмусовий папірець досить активно реагує на зміни, що відбуваються у соціокультурному просторі. Нові реалії, події, суспільні настрої відгукуються й відображаються у моделях мовної поведінки, що особливо виразно простежується у білінгвальних сім'ях.

Сімейна фразеологія двомовних родин, які проживають на Сумщині, представлена «домашнім» словником, що виявляє у своєму складі узуальні, трансформовані, оказіональні стійкі вислови та прецедентні феномени. Як правило, це україномовні, російськомовні та суржикомовні вирази, яким властива виразна розмовна стилістика та емоційність.

Найбільш «стійкими» у часовому вимірі виявилися окремі узуальні, оказіональні фразеологізми та прецедентні «дитячі» тексти, які значною мірою формують не лише спільний сімейний фразеологічний словник, а й визначають особливості мовно-культурного простору сім'ї в цілому.

Як емотиви узуальні та оказіональні фразеологізми «закріплені» за ситуаціями вираження різних емоцій: зокрема негатив найактивніше передають узуальні вислови, а позитив – індивідуально-авторські, що, очевидно, зумовлено різноманітністю негативно-оцінних мовних одиниць порівняно з позитивно-оцінними у мовних фондах у цілому¹⁵.

Найбільш «рухомими» у складі сімейної фразеології виявилися прецедентні феномени: після широкомасштабного вторгнення росії в Україну виразно простежується витіснення з сімейної комунікації прецедентних текстів радянського дискурсу. Насамперед це стосується російськомовного сегменту

¹⁴ 2020 року Ната Домінська виклала в тіток ролик зі своєю бабусею, яка коментувала танець хлопця за вікном. Згодом блогер Олексій Дурнев назвав так свій телеграм-канал, де висміює реакцію росіян на війну.

¹⁵ Див. про це, наприклад: (Jing-Schmidt 2007).

фразеологічного сімейного словника, в основі якого – російськомовні фрази із радянських кінофільмів, естрадних пісень і творів російської літератури (що у 1997 році досить активно виявлявся у мовленні старшого та середнього покоління). У 2023 році фіксуємо використання деяких цих висловів лише у мовленні респондентів старшого віку; середнє покоління та молодь почала активно послуговуватися україномовними прецедентними висловами із творів української літератури, дитячого фольклору, мультфільмів та сучасної української естради.

Звуження російськомовного сегменту сімейного фразеологічного словника здійснюється й шляхом активізації окремих суржикомовних фраз з анекдотів, перефразуванням на суржик російськомовних висловів із кінофільмів, мультфільмів, телешоу. Такі моделі поведінки зумовлені різноманітними чинниками, серед яких, на наш погляд, може бути й зміна ставлення українців до російської мови як мови агресора. Тому можна припустити, що суржик у сімейному мовленні є не лише «домашнім» субкодом, що формує невимушеність спілкування й виконує певну стилістичну та «сигнальну» роль (вказує на те, що «ми свої», «ми вдома»). Його, очевидно, можна визнати й особливим комунікативним засобом, за допомогою якого члени двомовних родин поступово відмовляються від російськомовних прецедентних феноменів (особливо радянських часів).

Події в Україні після 24 лютого 2022 року зумовили активне поповнення сімейного словника фразеологізмами воєнного часу – україномовними та суржикомовними стійкими висловами–мемами, які, зазнаючи в невимушеному мовленні структурних та семантичних змін, використовуються для вираження емоцій та почуттів українців, їхнього ставлення до ворогів, спонукування до дії, тиражування наративів стійкості українського народу.

Запропонована розвідка дозволила виявити лише попередні тенденції, більш ґрунтовні висновки можна буде зробити після ретельного аналізу більш масивного матеріалу, зібраного у різних регіонах України, що вважаємо досить перспективним напрямком подальшого соціолінгвістичного дослідження сімейного мовлення.

Література

- Брщин В., Саплин Ю., Труб В., 2011, [Рецензія на:] *Del Gaudio S. On the nature of surzyk: a double perspective*, „Мовознавство”, № 3, с. 91–92.
- Винничук Ю., 2006, *Лаймося по-львівськи*, „Post-Поступ” 1–8 грудня, № 2.
- Гаврилів О., 2005, *Німецько-український словник лайливих слів*, Львів.
- Гентшель Г., Целлер Я.П., 2017, *Мови і коди в центральних регіонах України: думки та атитюди*, „Соціологія: теорія, методи, маркетинг”, № 1, с. 103–127.

- Дзюбишина-Мельник Н.Я., 2010, *Суржик і суржикізм: стилістичні ресурси*, „Наукові записки НаУКМА”, т. 111: *Філологічні науки*, с. 16–20.
- КОСМЕДА Т., 2014, *Класичне й модерне: актуалізація вчення Л. Щерби про мовний експеримент як про мовну гру*, [в:] В.М. Ожоган (відповід. ред.), *Мова: класичне – модерне – постмодерне: збірник наукових статей*, вип. 1, Київ, с. 4–13.
- КУЗНЕЦОВА Т.В., 1999, *Мова білінгвальної сім'ї у функціональному аспекті*, дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01, Київ.
- МАСЕНКО Л.Т., 2019, *Суржик: Між мовою і язиком*, Київ.
- МАТІЯШ Б.В., 2002, *Напівмовність і внутрішній конфлікт особистості*, „Наукові записки НаУКМА”, т. 20, спец. вип., с. 16–20.
- МКІСМ: *Мовно-культурна ідентифікація сумської молоді: Соціологічне дослідження, проведене ГО «Бюро аналізу політики»*, Суми 2018 [<http://molod.sm.gov.ua/index.php/uk/1237-presentovano-rezultati-oblasnogo-sotsiologichnogo-doslidzhennya-movno-kulturna-identifikatsiya-sumskoj-molodi>].
- САРТР Ж.-П., 2016, *Слова*, Москва.
- СТАВИЦЬКА Л.О., 2003, *Українська мова без прикрас. Передмова*, [в:] Л.О. Ставицька, *Короткий словник жаргонної лексики*, Київ, с. 9–18.
- СЮТА Г.М., 2020, *Прецедентні одиниці культури дитинства в сучасній українській комунікації*, „Українська мова”, № 4 (76), с. 17–34.
- ТРУБ В., 2000, *Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності*, „Мовознавство”, № 1, с. 46–59.
- УМЕ: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. (ред.), *Українська мова. Енциклопедія*, Київ 2004.
- ФСРЛЯ: А.И. Фёдоров (ред.), *Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII–XX в.*, т. I–II, Новосибирск 1991.
- ФСРЯ: А.И. Молотков (ред.), *Фразеологический словарь русского языка*, Москва 2001.
- ФСУМ: В.М. Білоноженко (укл.), *Фразеологічний словник української мови*, кн. I–II, Київ 1993.
- ХОБЗЕЙ Н., СИМОВИЧ К., ЯСТРЕМСЬКА Т., ДИДИК-МЕУШ Г., 2012, *Лексикон львівський: поважно і на жарт*, Львів.
- ЦЕЙТЛИН С.Н., 2000, *Язык и ребенок. Лингвистика детской речи*, Москва.
- ЦЕЙТЛИН С., 2010, *Детская речь. Ребенок осваивает фразеологизмы*, „Universum: Вестник Герценовского Университета”, № 11, с. 61–66.
- ЩЕРБА Л.В., 1957, *Избранные работы по русскому языку*, Москва.
- ЯВІР В.В., 2007, *Питання мови в аспекті нашого духовного буття і національної безпеки*, „Література. Фольклор. Проблеми поетики. Збірник наукових праць”, вип. 27, ч. 1, с. 309–326.
- HENTSCHEL G., TARANENKO O., 2021, *Bilingualism or Tricodicism: Ukrainian, Russian and „Suržyk” in Ukraine. Analysis and Linguistic-Geographical Mapping*, „Die Welt der Slaven” LXVI, s. 268–299.
- JING-SCHMIDT Z., 2007, *Negativity bias in language: A cognitive affective model of emotive intensifiers*, „Cognitive Linguistics”, № 18 (3), s. 417–433.
- KÜPPER H., 1966, *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache*, Bd. IV: Berufsschelten und Verwandtes, Humburg.

- ÂVÎR V.V., 2007, *Pitannâ movi v aspekti našogo duhovnogo buttâ i nacional'noi bezpeki*, „Literatura. Fol'klor. Problemi poetiki. Zbirnik naukovih prac”, vip. 27, č. 1, s. 309–326.
- BRÏCIN V., SAPLÎN Ū., TRUB V., 2011, [Recenziâ na:] *Del Gaudio S. On the nature of surzyk: a double perspective*, „Movoznavstvo”, № 3, s. 91–92.
- GAVRILÏV O., 2005, *Nimec'ko-ukraïns'kij slovník lajlivih sliv*, L'viv.
- GENTSEL' Ğ., CELLER Â.P., 2017, *Movi i kodi v central'nih regionah Ukraïni: dumki ta atitûdi*, „Sociologîâ: teoriâ, metodi, marketing”, № 1, s. 103–127.
- DZÛBIŠINA-MEL'NIK N.Â., 2010, *Suržik i suržikizmi: stilistični resursi*, „Naukovî zapiski NaUKMA”, t. 111: *Filologični nauki*, s. 16–20.
- KOSMEDA T., 2014, *Klasične j moderne: aktualizaciâ včennâ L. Šerbi pro movnij eksperiment âk pro movnu gru*, [v:] V.M. Ožogan (vidpovid. red.), *Mova: klasične – moderne – postmoderne: zbirnik naukovih statej*, vip. 1, Kiïv, s. 4–13.
- KUZNEČOVA T.V., 1999, *Mova bilingval'noi sim'i u funkcional'nomu aspekti*, dis.... kand. filol. nauk: 10.02.01, Kiïv.
- MASENKO L.T., 2019, *Suržik: Miž movoû i âzikom*, Kiïv.
- MATIŠÂ B.V., 2002, *Napïvmovnist' i vnutrišnij konflikt osobistosti*, „Naukovî zapiski NaUKMA”, t. 20, spec. vip., s. 16–20.
- MKÏSM: *Movno-kul'turna identifikaciâ sums'koïmolodi: Sociologične doslidžennâ, provedene GO «Bûro analizu politiki»*, Sumi 2018 [<http://molod.sm.gov.ua/index.php/uk/1237–presentovano–rezultati–oblasnogo–sotsiologichnogo–doslidzhennya–movno–kulturna–identifikatsiya–sumskoj–molodi>].
- SARTR Ź.-P., 2016, *Slova*, Moskva.
- STAVIC'KA L.O., 2003, *Ukraïns'ka mova bez prikras. Peredmovâ*, [v:] L.O. Stavic'ka, *Korotkij slovník žargonnoi leksiki*, Kiïv, s. 9–18.
- SÛTA G.M., 2020, *Precedentni odinici kul'turi ditinstva v sučasnij ukraïns'kij komunikaciï*, „Ukraïns'ka mova”, № 4 (76), s. 17–34.
- TRUB V., 2000, *Âviše «suržiku» âk forma prostoriččâ v situacii dvomovnosti*, „Movoznavstvo”, № 1, s. 46–59.
- UME: V.M. Rusanivs'kij, O.O. Taranenko, M.P. Zâblûk ta in. (red.), *Ukraïns'ka mova. Enciklopediâ*, Kiïv 2004.
- FSRLÂ: A.I. Fëdorov (red.), *Frazeologičeskij slovar' russkogo literaturnogo âzyka koñca XVIII–XX v.*, t. I–II, Novosibirsk 1991.
- FSRÂ: A.I. Molotkov (red.), *Frazeologičeskij slovar' russkogo âzyka*, Moskva 2001.
- FSUM: V.M. Bilonoženko (ukl.), *Frazeologičnij slovník ukraïns'koï movi*, kn. I–II, Kiïv 1993.
- HOBZEJ N., ŠIMOVIČ K., ÂSTREMS'KA T., DIDIK-MEUŠ G., 2012, *Leksikon l'vivs'kij: považnoi na žart*, L'viv.
- CEJTLIN S.N., 2000, *Âzyk i rebenok. Lingvistika detskoj reči*, Moskva.
- CEJTLIN S., 2010, *Detskaâ reč'. Rebenok osvivaet frazeologizmy*, „Universum: Vestnik Gercenovskogo Universiteta”, № 11, s. 61–66.
- ŠERBA L.V., 1957, *Izbrannye raboty po russkomu âzyku*, Moskva.
- VINNIČUK Ū., 2006, *Lajmosâ po-l'vivs'ki*, „Post-Postup” 1–8 grudnâ, № 2.

ABSTRACT**PHRASEOLOGISMS IN THE COMMUNICATION OF BILINGUAL FAMILIES: UKRAINIAN CASE STUDY**

The article presents the results of a study of the peculiarities of the use of phraseological units in family communication of bilingual families residing in the Sumy region (north-eastern region of Ukraine).

It has been established that family phraseology is embodied in a kind of «home» dictionary, which encompasses usual, transformed, occasional stable sayings and precedent phenomena. Typically, these expressions are in Ukrainian, Russian and Surzhyk, marked by an expressive conversational style and emotional content.

The most «stable» in the temporal dimension are specific common and occasional phraseological units, as well as precedent «children's» texts, which largely shape not only a shared family phraseological dictionary but also represent the characteristics of the linguistic and cultural space of the family as a whole.

The precedent texts of the Soviet discourse turned out to be the most «movable» in the composition of family phraseology. Following the large-scale invasion, a discernible shift away from Russian-language phrases and quotes from Soviet films, pop songs, and works of Russian literature is evident. In their place, we observe the active incorporation of Ukrainian-language precedent units from works of Ukrainian literature, cartoons, and contemporary Ukrainian variety shows. There is also an intensification of Surzhyk language expressions, primarily employed as a stylistic tool.

The events in Ukraine after February 24, 2022 led to the active replenishment of the family dictionary and wartime phraseology – Ukrainian and Surzhyk-language persistent sayings-memes, which, undergoing structural and semantic changes in casual speech, are primarily used to express the emotions and feelings of Ukrainians, their attitude towards enemies, motivation to action.